

Egy szerkezeti alternációról

1. A *kell, lehet, szabad, illik* stb. kifejezésekkel alkotott, szükségességet kifejező személytelen szerkezetekkel régóta foglalkozik nyelvtudományunk. Problémát okozott a négy alternatív szerkezet (1. *kell menni*, 2. *kell mennem*, 3. *kell, hogy menjek*, 4. *kell menjek*) eredete: mindegyik belső fejlemény-e vagy sem; hogyan alakultak az egyes változatok; van-e köztük területi, nyelvjárási megoszlás; hogyan ítélték meg nyelvhelyességi szempontból; stb. A viták egy évszázada fel-fellángolnak, s mintha napjainkban ismét felélednének.

Nem célunk a szerteágazó vita nyomon követése, csak néhány összefoglaló megjegyzést bocsátunk előre, hogy aztán néhány ponton új adatokkal bővítsük a jelenség helyzetéről alkotható képet a fenti négy típusra nézve.

2. Az eredet kérdésében egyetértés mutatkozik abban, hogy az infinitívuszos alakok belső keletkezésűek; legfeljebb abban van véleményeltérés, hogy milyen a történeti és területi viszony a ragtalan és személyragos főnévi ige- neves szerkesztésmódok, a *(nekem) kell menni*, illetőleg *mennem* közt. Annál hevesebb a vita a mellékmondati formák, az *el kell, hogy menjek* és az ebből rövidült *el kell menjek* kérdéseiről. Ezek eredetére nézve a következő főbb vélemények találhatók szakirodalmunkban:

1. „latin hatás” — az *oportet ut...* fordítása; vö. például már a JókK. 98; *kel hogy tulaydonohad* (SIMONYI: Nyr. I, 432; II, 127; stb.).

2. „román hatás” (vö. SZARVAS: Nyr. XIII, 478; STEUER: Nyr. XVIII, 517; XIX, 28; SIMONYI: Nyr. XIX, 241; KÁSZONYI: uo. 26; BALASSA: uo. 28; HORGER: Nyr. XXXII, 344; stb.). Mivel ez a forma főleg Erdélyben él, többen a székelyeknél vizsgálták meglétét (SZARVAS: Nyr. III, 50; SIMONYI: Nyr. XIX, 241—2; LÁZÁR: Nyr. XXV, 350; stb.).

3. „gallicizmus” — ha tudniillik nemcsak a román, hanem „a művelt körökben francia hatásnak kitett magyar nyelvben jött létre” (KIRÁLY PÁL: Nyr. IV, 414).

4. „belső magyar nyelvi fejlődés eredménye” (vö. THEWREWK: Nyr. I, 475; VERESS: Nyr. XVIII, 561; ERDÉLYI: NyK. XXXVI, 91; LEHR A.: MNy. II, 384; MELICH: MNy. XXXIII, 71; ZOLNAI GY., Mondatszövődés 15, 22; stb.).

A „román hatás” tételét legtisztábban HORGER fogalmazta meg: „Egész Erdélyben és folytatólag az Alföld keletibb vidékein általános a *kell, lehet, sza-*

bad s néhány hasonló ige mellett személyragos főnévi igenév helyett alanyi mellékmondat használata, néha *hogy* kötőszóval, de legtöbbször enélkül. Pl. *El kell mennyek. A szél kellött hogy befújja*” (MNYj. 171), illetőleg: „Hétfaluban ez is hallható: *el akar hogy menjen*. Ebben a mellékmondat oláh hatás, a szórend pedig az *el kell hogy menjen* hatásának az eredménye” (Nyr. XXXII, 344). Ez a felfogás a legelterjedtebb a szakirodalomban máig is. A Nyelvművelő kézikönyvben is ezt olvashatjuk: „az újlatin, hihetőleg román nyelvi hatásra kialakult személytelen *kell* igének egy másik, felszólító módú személyragos igével való együttes alkalmazását (*el kell menjek*) *el kell mennem* helyett” nem fogadhatjuk el helyesnek (i. m. 959).

A kézikönyv joggal fogalmaz óvatosan. Az erdélyi magyar nyelvtudomány legjobb képviselői nem foglalnak egyértelműen állást a román hatás tétele mellett. SZABÓ T. ATTILA többször is foglalkozott a szerkezet nyelvhelyességi kérdéseivel, de román eredetéről nem nyilatkozik (vö. Anyanyelvünk életéből 67; Nyelv és múlt 63—4, 493). MÁRTON GYULA többször foglalkozott például a csángó nyelvjárást ért román hatással, de csak a *Nem lehet mennyenek* (=nem mehetnek) potenciálisi szerkezetben lát román hatást (NytudÉrt. 66. sz. 90. l.; vö. még BAKOS FERENC, A magyar szókészlet román elemeinek története. Bp., 1982. 9—10 és a részletes irodalomjegyzék: 483—501).

3. Magam a szerkezeti alternációnak ezzel a típusával Petőfi Sándor nyelvének tanulmányozása során találkoztam, amikor a leggyakoribb hangtani, alaktani változatok típusai és írói felhasználása mellett a *kell*-es szerkezetek változatait is felmértem (a témából írt bölcsészdoktori értekezésem „Alakváltozatok és szerepük Petőfi nyelvében”. Db., 1982. 235 l.; témavezető: *Sebestyén Árpád*, megtalálható a KLTE Magyar Nyelvtud. Tanszék kéziratárában.

Tudjuk, hogy a nyelvújítás folyamán számos idegen vonás gyökeresedett meg nyelvünkben a szerkesztés, a „szófüzés” terén is. TOMPA JÓZSEF így látja a kor mondattani helyzetét: „A... reformkor elég gyakran használ ugyan *i d e g e n s z e r ű m o n d a t s z e r k e z e t e k e t*, de viszont többször *t u d a t o s a n k e r ű l n i i s i g y e k s z i k* az olyan szófüzéseket, amelyek sérítik a magyaros nyelvérzékét, nyelvi hagyományt. A kép e téren valóban kétarcú, dialektikus” (NyelvRef. 408). Sőt — teszi hozzá —: „Kazinczyék újító tábora sokszor inkább kereste, mint kerülte az indoeurópai mondatszerkezetek másait (uo. 409). Nyilván így kerülhettek be ezek Petőfi nyelvébe is; nemcsak az „ágyban, párnák közt *halni meg*”, hanem ilyenek is: „szives tettei... bátoritanak föl, a Tekintetes Urnál egy alázatos kérelemmel *alkalmatlankodni*” — amiben a kor szokásos, de ma már elavult levélstílusa testesül meg. A nyelv szerkezetének féltése megnyilvánul sok korabeli műben is, például SZVORÉNYI ékes szókötésében (vö MÉSz. 129).

Az 1846-os MNYR, a Magyar Tudós Társaság normatív értékű „akadémiai nyelvtana” külön fejezetben is kitér a „határtalan mód” kérdéseire, ami,

tudjuk, nem más, mint a főnévi igenév elnevezése (i. m. 15 — vö. „infinitivus”), majd külön fejezetben tárgyalja „Az igék egymás közti vonzata” címszó alatt a „határtalan mód” használatára vonatkozó tudnivalókat. Például: „Midőn ezen határtalan módot személy szerint kívánjuk meghatározni, vagy nagyobb nyomatosság’ kedvéért is: a’ határtalan módu ige személyragozva használtatik, p. o. ír-*nom kell; illik elmen-ned*” (i. m. 336—7).

A *hogy* kötőszóval vagy enélkül szerkesztett mondatípusokra egyik szabályzat sem tér ki, valószínűleg a reformkorban még nem volt feltűnő ezeknek a szerkezeteknek a terjedése az egész magyar nyelvterületen. Csak a XIX. század végi nyelvészeti munkák tárgyalják, de akkor igen élénken (vö. az előző pontok utalásaival!).

Érdeemes a kortárs írók, költők nyelvhasználatába is betekintenünk e problémakör kapcsán. SZEGLETI azt írja Arany János nyelvéről: „A *kell* mellett álló főnévi igenevek mutatják egyúttal azt a szeszélynek mondható változatosságot, hogy a nyelv majd kiteszi a személyragot a főnévi igenéven az ilyen szerkezetekben, hova a *-nak, -nek* ragos cselekvő vagy szenvedő személy vagy dolog odagondolható, majd pedig nem teszi ki. Sőt egymás után következő, ugyanazon *kell* állítmányhoz tartozó főnévi igenevek közül is egyiket kitesszük, a másikon nem” (NyF. 23. sz. 27).

KERESZTES KÁLMÁN a következő megjegyzést fűzi ehhez a gondolathoz: „...nem tartanám feltétlenül szeszélyesnek azt, hogy egyszer személyragos az infinitivus, máskor személytelen, de általában véve valóban szeszélyesnek tűnhet a személyragos főnévi igenéven a rag használata vagy elhagyása nemcsak Arany Jánosnál, hanem más íróknál is” (Nyr. LXXVII, 344).

A kezdetben csak nyelvjárási jelenséggként tárgyalt *kell* + (*hogy*) + felszólító módú igealakos szerkesztésmód lassan és észrevétlenül bevonult az irodalmi nyelvi, sőt a szépirodalmi nyelvi sajátságok közé, mint „az erdélyi írók” általános jellemző jegye (vö. KERTÉSZ MANÓ, NyF. 21. sz. 53; ZOLNAI GYULA, MondÁtszöv. 16; újabban FERENCZY, AnyKal. 181.; BÁRCZI, Nyelvjárás és irodalmi stílus. 412. 1980-as kiadás). Itt szükséges felhívni a figyelmet a fogalmak összemosódásának veszélyére. Ha igen szűk értelemben vesszük a „nyelvjárási jelenség” fogalmát, akkor „nem nyelvjárási jelenség az *el kell mennem* és *el kell, hogy menjek* szerkesztési forma (szemben a nyelvjárási *el kell menjek, el kellek menni* stb. formákkal)”; BENKŐ, Nyjtört. 10—1). A szakirodalomban gyakran egyöntetűen erdélyi vonásnak tartják a *hogy*-os és *hogy*-nélküli változatokat is. ZOLNAI GYULA megállapítja: „A *kell, hogy*-féle mondat szerkezeteknek erdélyi eredete azonban kétes, mert eléggé korán előfordul már a királyhágóninnyi íróknál is, pl. Katona Bánk bánjában: »És még ma *kell, hogy* ő enyém *legyen!*« (Előversengés) és Aranynál elég gyakran: pl. S a birkaárus a bőrvarga által *kell hogy pusztuljon?*” (ÖM. VII, 15; i. m. 15. — kiemelés tőlem. K. É.)

VERESS IGNÁC már régen rámutatott arra, hogy Petőfi és Arany nyelvében

a „joggal magyarosnak tartott” igeneves szerkezetek jóval nagyobb arányban fordulnak elő, mint a *hogy*-os mellékmondatos formák (Nyr. XVIII, 561).

Hogy a korabeli írói nyelvhasználatról alkotott kép teljesebb legyen, megvizsgáltuk néhány erdélyi származású író *kell*-es szerkezeteit körülbelül 100 adatra menő minta alapján:

	<i>kell</i> + inf.	<i>kell</i> + ragos inf.	<i>kell</i> + (<i>hogy</i>) + ragos ige.
Jósika Miklós (Abafi)	27	45	∅
Gyulai Pál (Levelek)	33	66	1
Arany János (Összesen)	54	44	2

(Toldi)	6	∅	∅
(Lev. P. S.-hoz)	13	29	∅
(Tanulmányok)	35	15	2

Arany János adatait azért látszott érdemesnek részletezni, hogy rámutassunk a műfajhoz kötöttség kérdésére: a személyragos igenevek a Petőfihez írt levelekben és a tanulmányokban fordulnak elő, a mellékmondati forma meg minimális arányban is csak a tanulmányokban.

Ha a fentiekhez hozzámérjük még a KERESZTES KÁLMÁN által is megvizsgált erdélyi Kemény Zsigmond nyelvhasználatát, aki szinte kizárólag a személyragtalan főnévi igenévvel élt (94%), míg JÓKAI 65%, MIKSZÁTH 68%, EÖTVÖS JÓZSEF 66%-ban használta ugyanezen változatot egy-egy népszerű regényében (vö. Nyr. LXXVII, 344—6), akkor azt mondhatjuk, hogy az erdélyi származású írókra általában n o s s á g b a n n e m á l l a f e n t i t é t e l: a *kell* (*hogy*) *menjek* típusú szerkesztés szinte egyáltalán nem fordul elő klasszikusnak számító erdélyi íróink, költőink műveiben.

Több példát találunk viszont arra, hogy hírlapi cikkekben, fordításban, sőt országgyűlési beszédekben is felbukkan a *kell* (*hogy*)-os forma — legyen a szerző akár erdélyi, akár más vidékről való — (vö. VERESS I., i. m. 562; ZOLNAI Gy., i. m. 22). Azok az írók, akik ezeket a szerkezeteket használják, nem tartoznak a szépírók élvonalába. Azt mondhatjuk, hogy a reformkorban a „*kell írjak*” szerkezet (*hogy* nélkül) írásművészetünkbe nem hatolt be, csak egyes tájakon élt; „ha fölüti fejét, vidékiességnek bélyegzi a stilisztika” (SIMONYI, BSz. 1888. 141: 452).

Petőfi nyelvhasználatában is ritka a *kell* + (*hogy*) + felszólító módú igealakos szerkesztésmód. VERESS IGNÁC példáit kiegészítve Petőfi összes műveit (vers, próza) véve alapul a következő kép bontakozik ki a

Petőfi nyelvében előforduló lehetséges változatok összesítéséből (a *kell* összes előfordulásait megtaláljuk a Petőfi Szótárban: 1282 adatból 1279 igei szerepben és 3 alkalmilag főnévként fordul elő. A táblázatban csak a *kell*+infinitívus és a *kell*+mellékmondatos szerkesztés példáit vettük figyelembe.

	Versben		Prózában		Összesen	
<i>kell</i> +infinitívus	104	33,6%	109	13,8%	213	19,4%
<i>kell</i> +szragos inf.	193	62,3%	670	85,0%	863	78,5%
<i>kell</i> + <i>hogy</i> +felsz. ige	13	4,2%	9	1,1%	22	2,0%
<i>kell</i> +felsz. igealak	∅	∅	∅	∅	∅	∅
összesen:	310	28,2%	788	71,8%	1098	99,9%

A táblázatból kitűnik, hogy Petőfi nyelvében a domináns változat versben és prózában egyaránt a *kell*+ragozott infinitívus (78,5%). A prózai adatszám kiugróan magas, ez azt jelzi, hogy Petőfi egyéni nyelvhasználata is a ragozott infinitívus mellett döntött (85,03%). A *kell*+infinitívus-féle változat versben és prózában körülbelül egyenlő számban fordul elő a második helyen. Vannak olyan nyelvi szituációk, amikor elengedhetetlen a puszta infinitívus használata, például ha álltalanos vagy határozatlan alanyú cselekvést fejez ki 3. személyben:

„Hol a szállása? azt nem tudjuk;
De ő fennen dicsekszi el:
Milyen pompás szobái vannak:
És amit ő mond, *hinni kell.*”

(Pinty úrfi 1: 155)

A szerkesztésmód-variációk h a r m a d i k t í p u s a szórványosnak mondható Petőfi költészetében (*kell, hogy menjek*). Mint láttuk, Petőfi lehetőleg nem használta. Amikor mégis előfordul, annak különös oka lehet. Sok esetben a *kell-és, szükségesség erős hangsúlyozása* az ok:

„Mert a sziv üresen nem állhat,
Kell, hogy legyen mindig lakója,”

(Barátim... 1: 252)

„*Kell, hogy még lássalak*, az ütközet előtt
Mellyben eleshetem. *Kell, hogy még lássalak.*”

(Szécsi Mária 2: 261)

Az „erdélyies” *kell menjek* típusú szerkezetre Petőfinél nincs példa, ami azt mutatja, hogy Petőfi bár erdélyi tartózkodásai idején bizonyára hallotta, megismerte, de beszédébe, nyelvhasználatába nem építette be.

Összegezve azt mondhatjuk: A szerkesztésmód-variációk vizsgálata során a *kell*-es szerkezetek kapcsán Petőfiről a kortársakéhoz hasonló kép rajzolódott ki. A *kell* személytelen ige mellett általában a ragozott infinitívusos formát használja szívesebben, de gyakori a ragtalan infinitívusos változat is. A *hogy* kötőszós mellékmondatos szerkesztés ritka, főként versben fordul elő, itt is többször a rím kedvéért. Ha a hangsúly a *kell* szón van, akkor is a mellékmondatos szerkesztés szükséges. A ragozott infinitívusos szerkezetek kötődése a prózai műfajokhoz, különösen a levelek, nyilatkozatok, hírlapi cikkek esetében nyilvánvaló. A versek esetében elsősorban ritmikailokokra kell visszavezetnünk a változtatást.

4. A múlt századi szépíróink nyelvének tanulmányozása továbblépésre készítet annál is inkább, mert a vizsgált szerkezetek helyes használatával kapcsolatban napjainkban újra és újra fellángol a vita. Úgy tűnik azonban, hogy a személytelen igék között is különös figyelmet érdemelnek a *kell* igével alkotott mondatok. A legelterjedtebb változatok körébe ma is a kétféle főnévi igeneves megoldások sorolhatók, de — különösen a beszélt nyelvben — egyre erősödik a mellékmondatos, illetve a *hogy* kötőszó nélküli forma is. Az utóbbi szerkesztést egyöntetűen nyelvjárásiának minősíti a szakirodalom (vö. BENKŐ, i. m. 10—1). Az erdélyi — elsősorban székely — sajtáságnak mondott jelenségre valóban van példa VÖÖ ISTVÁN, Magyar nyelvjárási szövegek (1970), és Hétfalu nyelvjárási atlasza (1971) című gyűjtéseiben. Ugyanezt az anyagot vette át a HAJDÚ—KÁZMÉR-féle Magyar Nyelvjárási Olvasókönyv (1974) is. VÖÖ ISTVÁN anyagában a következő megoszlást találtam a különféle nyelvjárásiokhoz tartozó tájszólásrészekben:

	székely nyj.	mező- ségi nyj.	déli nyj.	észak- keleti nyj.	öss- zesen
<i>kell</i> + infinitívus	12	4	3	—	19
<i>kell</i> + ragozott inf.	3	—	—	—	3
<i>kell</i> + <i>hogy</i> + felsz. m. igealak (<i>muszáj</i>)	—	2	1	—	3
<i>kell</i> + felsz. m. igealak	9	—	—	1	10
Összes adat	24	6	4	1	35

5. Érdemes megnézni a legnagyobb adatszámú székely nyelvjárás területenkénti megoszlását is, hiszen a vizsgált jelenséget éppen innen eredezteti a szakemberek egy része. Nagyobb adatmennyiség esetén természetesen bátrabb következtetéseket is lehetne levonni. Emellett óvakodnunk kell a következtetés levonásakor amiatt is, mert a szövegek eltérnek tartalmukban, jellegükben a beszéltetés szemelyében és számában. A tartalmi különbségekből adódik, hogy egyes nyelvjárás-területekről egyáltalán nincs, vagy csak igen szórványos adat van.

Székely nyelvjárás:

<i>kell</i> + inf.	a háromszéki tájszólásban 1; a csíki tájszólásban 1; az udvarhelyszéki tájszólásban 7; a csángó tájszólásban 3; összesen 12 adat;
<i>kell</i> + rag. inf.	az udvarhelyszéki tájszólásban 1; a csángó tájszólásban 2; összesen 3 adat;
<i>kell</i> + <i>hogy</i> + felsz.	—
<i>kell</i> + felsz. ia.	a háromszéki tájszólásban 2; a csíki tájszólásban —; az udvarhelyszéki tájszólásban 1; a csángó tájszólásban 6; összesen 9 adat.

Érdemes itt megjegyezni, hogy HEGEDŰS LAJOS korábbi csángó gyűjtésében (Moldvai csángó népmesék és beszélgetések. Bp., 1952) a négy típus megoszlása 100 példa alapján a következő: 49; 5; 0; 46. Ez még markánsabban mutatja a jelenség negyedik típusának csángós jellegét.

VÁMSZER MÁRTA Csík és Gyergyó nyelvjárását vizsgáló tanulmányában nem tárgyalja a jelenséget (NyIrK. [1957] 1—4 sz. 52), míg korábban GENCSY hasonló témájú dolgozatának mondattani részében sajátságosnak mondja a *kell menjek*-féle mondat szerkezetet, mely helyett a *kell mennem* rendes alakot sohasem használják (NyF. 20. sz.). Ezzel ért egyet PROHÁSZKA JÁNOS tanulmánya is (MNy. XLIX, 234). Adataink azt mutatják, hogy a túlzott megszorítás nem helytálló, inkább SZABÓ T. ATTILÁVAL érthetünk egyet, aki a székely köznyelvről ezt írja: „A mondatalakítás terén e nyelvváltozat a fesztelen, kevésbé igényes csevegés alkalmával eltúri például még a nyelvjárási *kell menjek*-féle szerkezetet az igényesebb, választékosabb *kell mennem* szerkezet helyett, mert ez a mondattani forma a nyelvi megértést nem akadályozza” (Nyelvjárás, köznyelv, irodalmi nyelv 1968. In: Nyelv és múlt 1972. 63—4).

A VÖÖ ISTVÁN szerkesztette nyelvjárás szövegek 24 székely adatából azt látjuk, hogy a terület nyelvhasználata nem egységes. Az udvarhelyszéki és a csángó tájszólásban például ugyanazon változatok fordulnak elő, de megoszlásuk más. Udvarhelyszéken inkább a *kell* + *főnévi igeneves* szerkesztés, a csángóknál pedig a *kell* + *felszólító módú igealak* való szerkesztés fordul elő többször. Érdekes, hogy az egész székely nyelvjárás-területről nem mutathattunk ki

egyetlen *hogy* kötőszóval szerkesztett mondatot sem, míg a *hogy*-nélküli változat három tájszólásrészen is előfordult (Háromszék, Udvarhelyszék, Csángó). ERDÉLYI LAJOS a háromszéki nyelvjárást vizsgáló tanulmányában foglalkozik a *kell*-es szerkezetek használatával, véleménye szerint egész Erdélyben divatos már a *kell hogy*-os szerkezet a személyragos főnévi igenév helyett, sokszor a *hogy* kihagyásával is: *el kell mennem* h. *el kell hogy menjek* v. *el kell menjek*. A székelységben és a háromszéki nyelvjárásban is e használat divatos. Pl. Aszt gondoltam, *él kell fussak*. A' *kellött lëgyën* stb. (vö. NyK. XXXVI. 90—1). A szakirodalomban — talán kissé rendhagyó módon — időben visszafelé haladva egyre több utalást találunk az effajta mondatszerkesztéssel kapcsolatos nyelvhelyességi és egyéb kérdésekre. A múlt század végi cikkek és tanulmányok a székely nyelvhasználatra irányították a figyelmet (SIMONYI ZSIGMOND: Nyr. II, 127; XVIII, 8; XIX, 241; Mkötszók II. 130), anélkül, hogy román, latin stb. eredetet tisztáztak volna. Különösen a csángókra esett több figyelem (SIMONYI: Nyr. II, 130; SZARVAS GÁBOR: Nyr. III, 50). Táblázataink azt mutatják, hogy a mai székely nyelvjárásban él a jelenség (*kell*+felszólító módú igealak), különösen a csángóban. Emellett az ugyancsak igénytelenebb fogalmazást mutató *kell*+*főnévi igenév* használata is jelentős a székely nyelvjárásban, különösen az udvarhelyszéki tájszólásban. A többi erdélyi nyelvjárás-területen csak szórványosan fordul elő a *kell (hogy) menjek*-típusú szerkezet.

6. Kérdés, hogy a beszélt nyelvi jelenség mennyire hatolt be a sajtó, a folyóiratok és a szépirodalom nyelvébe? A közfelfogás szerint, amelyet a szakirodalom is alátámaszt, a székelyes szerkesztés „ma már az irodalmi nyelvben is (értsd: szépirodalmi) szélteben járja” (KERTÉSZ MANÓ: NyF. 21. sz. 53). Ezt a felfogást mindenképpen túlzásnak tartjuk. ZOLNAI GYULA 1926-ban úgy módosította a fenti nézetet, hogy inkább a *hogy*-os szerkezet lett általánosabb, a *hogy* nélküli ritkább, és jóformán *c s a k e r d é l y i s z á r m a z á s ú í r ó k n á l* fordul elő (MondÁtszöv. 16). Napjainkban is tartja magát ez a nézet (vö. FERENCZY: „*e r d é l y i í r ó k* hatásaként gyökeresedett meg a pesti nyelvben” AnyKal. 181). Az akadémiai leíró nyelvten óvatosabban fogalmaz, „a keletibb regionális köznyelvből” eredezteti a szerkezetet, amellyel „íróink is gyakran élnek” (MMNyR. I. 484). Joggal merülhet fel ezek után az a kérdés: mely erdélyi írók műveiben, hatásaként terjedt el az „irodalmiatlannak” minősülő szerkesztés, ha — mint láttuk — Petőfi kortársai nemigen használták.

7. A válaszhoz az irodalmi sajtó és az igényes szépirodalom nyelvi összehasonlítása segíthet hozzá. E célból választottuk ki az *Utunk* című irodalmi lap néhány 1981/82-es számát, ezzel betekintést nyertünk napjaink erdélyi irodalmi sajtójának nyelvhasználatába. Ezek után kerülhetett sor a XX. századi erdélyi szépírók nyelvének tanulmányozására, itt elsősorban Tamási Áron, Asztalos István, Sütő András, Beke György írásaiból gyűjtöttünk

100—100 adatot. Együttesen tehát 500 adatból készítettünk egy kis keresztmetszetet.

A szerzők	<i>kell</i> +infinitívus	<i>kell</i> +rag. inf.	<i>kell</i> +hogym.+felsz. m.	<i>kell</i> +felsz. m. igealak
Utunk 1981/82.	44	46	1	9
Asztalos István	31	26	1	42
Tamási Áron	56	42	1	1
Sütő András	63	36	—	1
Beke György	27	68	4	1
Összesen:	221	218	7	54

A táblázat adatait áttekintve azt mondhatjuk, hogy a XX. századi erdélyi szépirodalom nyelvébe nem hatolt be a *kell*+*felszólító* módú igealakkal való szerkesztés. Elmondhatjuk azt is, hogy a SIMONYI által képviselt múlt századi érték- és normakövetelmény ma sem változott. A négy szerző közül csak egy — Asztalos István — tér el ettől a „szabálytól”. Asztalos adatai valószínűleg a népnyelvhez való kötődéssel, esetleg tudatos követéssel magyarázhatók. Emellett a tőle elemzésre kiválasztott művek — *Házunk tája*, *Riportok* — műfajukból következően is inkább közelítettek az író által beszélt nyelvhez, mint az irodalmi normanyelvhez. Úgy tűnik, Asztalos műveiből rajzolódik ki az a kép, amelyre az erdélyi írók nyelvhasználatát vizsgálva fentebb már utaltunk. Ellene mond e felfogás általánosíthatóságának a Tamási adataiból nyert tanulság.

Tamási művei közül a székely nyelvjárási sajátosságokat jól tükröző *Ábel* című trilógia két darabját választottuk ki (*Ábel a rengetegben*, *Ábel az országban*), ám a vizsgált „erdélyies” szerkezeteket nem találtuk meg.

A köztudatban éppen a bizonyos nyelvjárási sajátosságokat, stílusesszközöket felhasználó írók nyelvéről alakulhat ki pontatlan, vagy egyenesen téves elképzelés, vélemény. Csak a művek alapos nyelvi elemzésével alkothatunk megbízható és helyes véleményt egy-egy író nyelvhasználatáról. Semmiképpen nem helyes így általánosítani: „az erdélyi írók” nyelvhasználatára ez vagy az jellemző.

Éppen Tamási Áron és Sütő András írásművészete a bizonyíték arra, hogy a kiemelkedő tehetségű írók mindenkor az irodalmi normához igazodva élnek a nyelv adta variációs lehetőségekkel. Csak akkor választják a nyelvjárási változatot, ha annak különös oka van, és erős jellemző erővel bír. Ilyenkor a megszokottól eltérő forma feltétlenül stíluselem. Tamási a székely ésjárásu és beszédű Ábel és környezetének jellemzésére számtalan tipikus nyelv-

járási változatot használ, de — a vizsgált jelenségkörben szinte kizárólag a normatív változatokkal él (*el kell menni* és *el kell mennem* stb. típus).

Az élő erdélyi írók nyelvhasználata is figyelmet érdemel. Ez a vizsgáladás azonban már átvezet egy napjainkban újjáéledő nyelvhelyességi kérdéshez: melyik változat használatát szorgalmazzuk, melyikét vessük el. A szakirodalom áttekintése kapcsán fentebb már idéztük SZABÓ T. ATTILA állásfoglalását. Pontosan ezt a felfogást tükrözik Beke György adatai (a „Fölöttük a havasok” című csángó családi krónikából). Beke a normatív *kell*+ragozott infinitívusos szerkezettel él leggyakrabban. Meg kell jegyeznünk, hogy csak akkor használja a *kell*+(*hogy*)+felszólító módú igealakos változatot, amikor székely csángó személyt beszéltet, vagyis egyenes beszéd esetén. Itt nyilvánvalóan stílusfestő elem a nem normatív változat használata.

Sütő András elemzett műve, az „Engedjétek hozzám jönni a szavakat” — a „Jegyzetek hómezőn és porban” alcímet viseli. A jegyzet nem véglegesen, tökéletesen kicsiszolt forma. A lehetséges változatok közül ennek leginkább a *kell*+főnévi igeneves szerkesztés felel meg, de semmiképpen nem a *kell*+felszólító módú igealakos változat.

Végül a Kolozsvárott megjelenő Utunk című lap nyelvhasználatáról. Az irodalmi lap adatai sem igazolják a ma oly divatos *kell menjek* szerkezet terjedését az erdélyi irodalmi nyelvben. Csaknem egyenlő arányban fordul elő a kétféle *kell*+főnévi igeneves, illetve ragozott főnévi igeneves szerkesztés, az utóbbi minimális fölényével. Hogy mégis viszonylag nagy számban (9) jelentkezik a *kell*+felszólító módú igealakos változat, annak oka egyetlen cikkben, pontosabban interjúban keresendő, a Nagy Imre zsögödi festőművésszel készült utolsó beszélgetésben. Zsögöd a székely nyelvjáróterületen, a Hargita havasai alatt meghúzódó kis falu. A riport lényegében egy magnófelvétel hű visszaadása, a festőművész beszélt nyelvének mása. A riportból a festőművész egyéni nyelvhasználatát pontosan megismerhetjük, de képet kaphatunk a mai székely nyelvjáróterületen élő művelt réteg beszédmódjáról is. Egy rövid szakaszt érdemes idézni a riportból, mely a helyes nyelvhasználat további, finomabb kérdéseire is rávilágít.

„Nagy Imre: . . .Tehát a tudás oda *kell kialakuljon, kifejlődjön*, hogy a tehetség az anyagot le tudja küzdeni. Ahhoz, hogy a tehetség ki tudjon alakulni ezt a nehéz utat végig *kell csinálni*. Le *kell ülni*. Végig *kell* legalább húsz esztenédőt *kínlódjon*. És akkor egész életében *csinálnia kell* ezt. Ahányszor leül, ugyanannyiszor előlről *kell kezdje*. A tojásügy. Teljesen előlről *kell kezdeni*, és úgy megy tovább. Másnapra el *kell felejtteni*. El is felejtí. Különben sablon lesz belőle. Az élmény örökké friss, örökké új, az anyagot örökké le *kell bírni*” (i. m. XXXVI. évf. 37. sz. 1981. 6. l.)

Az idézetből körvonalazódni látszik, hogy a változatok használata Nagy Imre beszédében nem esetleges. Amikor á l t a l á n o s é r t e l m ű a végrehajtandó cselekvés, és az alanyt nem szükséges pontosan megjelölni (végig *kell*

csinálni, le *kell ülni*, előlről *kell kezdeni*, az anyagot le *kell bírni*), akkor a *kell* + infinitivusos szerkesztés a helyes. Amikor azonban szükségessé válik a cselekvő alany p o n t o s a b b m e g j e l l é s e, akkor előbukkan a *kell* + ragozott infinitivusos forma (*csinálnia kell*, ti. neki és nem általában az embernek). A harmadik változat sűrű előfordulása a kis szövegrészben érdekes tanulságokkal szolgál. Az egyébként helytelenített *kell* + felszólító módú igealakkkal való szerkesztésnek itt ugyanis funkciója van: e r ő s k ö v e t e l é s t, parancsszerű kinyilatkoztatást hordoz (*kell kialakuljon*, *kell kínlódjon*, előlről *kell kezdje*), és a cselekvő személyét is pontosan kívánja megjelölni: ő és nem más.

A helyes nyelvhasználatra vonatkozó pontos szabályt nem könnyű megfogalmazni. A vita nem is dőlt el, legutóbb a nyíregyházi, az anyanyelvi oktatás időszzerű problémáit tárgyaló konferencián vetődött fel a kérdés. A *kell* + *menjek* típusú szerkezet terjedése — úgy tűnik — megállíthatatlan. A baj az, hogy legtöbbször nincs a fenti, Nagy Imrétől vett idézethez hasonló funkcionális különbség a mai nyelvhasználatban.

Ö s s z e g e z v e a fentieket azt mondhatjuk:

1. A *kell* ún. személytelen igével szerkesztett változatoknak sem az eredetét, sem a helyes használatát nem tisztázta ez idáig a szakirodalom, nincs egyöntetű állásfoglalás egyik kérdésben sem.

2. A XIX. századi szépirok nyelvhasználatába az erdélyiesnek tartott *kell menjek* típusú szerkezet nem hatolt be, függetlenül attól, hogy az író vagy költő erdélyi származású-e, vagy sem (Gyulai Pál, Jósika Miklós, Arany János, de: Petőfi).

3. A XX. századi népnyelvben, különösen a székely csángó nyelvjárás-területen élő jelenség a *kell menjek* változat.

4. A XX. századi erdélyi szépirodalom nyelvébe a jelenség behatolt ugyan, de el nem terjedt. A *kell menjek* szerkezet használata gyakran értelmi vagy stilisztikai árnyalatkülönbséget hordoz (Utunk, Asztalos István, de: Tamási Áron, Sütő András, Beke György).

5. A *kell menjek* szerkezet funkció nélküli használata helytelen és kerüendő, helyette a *kell mennem* változat fogadható el.

KOVÁCS ÉVA

On a Structural Alternation

From among the alternations occurring in the field of sentence construction, this paper traces the origin and usage of the variations occurring with *kell*, the so-called impersonal verb, from the 19th century up to the present day. It discloses the insufficiencies and inaccuracies found in the special li-

terature, and, in connection with the group of phenomena chosen, it refers to conceptions often faulty or mistaken in common knowledge.

As a result of her analysis, the author came to the following conclusions:

1. Neither the origin nor the correct usage of the variations connected with the so-called impersonal verb *kell* (*kell, hogy menjek, kell menjek, kell menni, kell mennem*) have so far been explained in the special literature; there is no consensus with regard to either question.

2. The type of structure, *kell menjek*, regarded as common in Transylvania and characteristic of the usage of Transylvanian writers, did not enter into the language of the 19th century men of letters (Pál Gyulai, Miklós Jósika, János Arany, Sándor Petőfi), regardless of what region the men of letters (both prose and poetry writers) came from.

3. In the region of today's Transylvania, especially in the Transylvanian "csángó" dialect ("csángó": Hungarian-speaking native of Moldavia), the variation *kell menjek* still exists.

4. Although the phenomenon penetrated the language of 20th century Transylvanian fiction, it did not spread. The usage of the type *kell menjek* in most instances reflects notional or stylistic differences (Utunk, István Asztalos, but: Áron Tamási, András Sütő, György Beke).

5. The usage of the construction *kell menjek* without any cause is wrong and to be avoided, and the variation *kell mennem* can be accepted instead.

É. KOVÁCS